

Μνήμων

Τόμ. 26 (2004)

CHRISTIANOS AD LEONEM. ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΤΟΥΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΠΕΤΟΥΑΣ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΩΣΗΦ

doi: [10.12681/mnimon.839](https://doi.org/10.12681/mnimon.839)**Βιβλιογραφική αναφορά:**

ΙΩΣΗΦ Δ. (2004). CHRISTIANOS AD LEONEM. ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΤΟΥΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΠΕΤΟΥΑΣ. *Μνήμων*, 26, 201–218. <https://doi.org/10.12681/mnimon.839>

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΩΣΗΦ

CHRISTIANOS AD LEONEM¹

ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΤΟΥΣ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΠΕΤΟΥΑΣ

Και τι ζητάω; Τι ζητάω;

Μια ευκαιρία στον παράδεισο να πάω!

Το χριστιανικό μαρτύριο προξενούσε μεγάλη εντύπωση στην ύστερη αρχαιότητα. Η εντύπωση μεγάλωνε, και καταγραφόταν στις πηγές της εποχής, αν ο μάρτυρας ανήκε σε ανώτερη τάξη ή ήταν γυναίκα. Η απάρνηση προνομίων, κύρους, δύναμης και υλικών αγαθών που απολάμβαναν οι ανώτερες τάξεις ή η άρνηση του σιωπηλού οικογενειακού ρόλου για τον οποίο προορίζονταν οι γυναίκες, δεν ήταν αναμενόμενη. Η Βίμπια Περπέτουα ζούσε στα τέλη του δεύτερου μεταχριστιανικού αιώνα, στη Βόρεια Αφρική, στη Thuburbo Minus, σημερινή Tébourga, ευημερούσα αγροτική περιοχή, πενήντα τρία χιλιόμετρα δυτικά της Καρχηδόνας. Ήταν μια γυναίκα είκοσι δύο ετών, Ρωμαία πολίτις,² ανώτερης κοινωνικής τάξης,³ με εξαιρετική μόρφωση,⁴ νιόπαντρη και με μωρό,⁵ η οποία προτίμησε να θυσιάσει τη ζωή της παρά να θυσιάσει στον αυ-

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την κ. Πολύμνια Αθανασιάδη και τον κ. Δημήτρη Κυρτάτα για τις πολύτιμες υποδείξεις τους.

1. Τερτυλλιανός, *Απολογία* 40.1-2.

2. Το όνομα Βίμπια δείχνει ότι η οικογένεια ήταν Ρωμαίοι πολίτες επί πολλές γενεές (Joyce E. Salisbury, *Perpetua's Passion. The Death and Memory of a Young Roman Woman*, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1997, σ. 5). Το 212 ο αυτοκράτορας Καρακάλλας κατέστησε όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας Ρωμαίους πολίτες (βλ. το εξαιρετικό βιβλίο του Κώστα Μπουζαρέλη, *Θεία Δωρεά. Μελέτες πάνω στην πολιτική της δυναστείας των Σεβήρων και την Constitutio Antoniniana*, Αθήνα 1989).

3. Η οικογένειά της ανήκε στη βουλευτική (T. D. Barnes, *Tertullian. A Historical and Literary Study*, Οξφόρδη 1971, σ. 70) ή στην ιππική τάξη (Brent D. Shaw, «The Passion of Perpetua», *Past and Present* 139 (1993) 11).

4. Όπως προκύπτει από την ανάγνωση του ημερολογίου της η Περπέτουα ήταν εξοικειωμένη με την αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία και τη σύγχρονή της χριστιανική.

5. Για τη συνήθη ηλικία γάμου των Ρωμαίων γυναικών βλ. το σημαντικό άρθρο του Brent D. Shaw, «The Age of Roman Girls at Marriage», *The Journal of Roman Studies* 77 (1987) 30-46.

τοκράτορα. Το 203 δεν δίστασε να στερηθεί ό,τι μέχρι εκείνη τη στιγμή απολάμβανε (ή είχε συνηθίσει) παρά να συμβιβαστεί, όπως άλλες σύγχρονες της ίδιας ηλικίας και κοινωνικής θέσης.

Η περίπτωση της Περπέτουας έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον όχι μόνο για τους προαναφερθέντες λόγους, αλλά και για το γεγονός ότι σώζεται το ημερολόγιο που κρατούσε κατά τη διάρκεια της φυλάκισής της στην Καρχηδόνα ενώ περίμενε να θανατωθεί για την αδιάλλακτη και υπεροπτική στάση που κράτησε δημόσια απέναντι στους παραδοσιακούς θεούς και τις πολιτικές αρχές. Ελάχιστες καταγραφές γυναικείων σκέψεων έχουν σωθεί από την αρχαιότητα. Ο λόγος της Περπέτουας είναι άμεσος, ειλικρινής και συγκλονιστικός. Είναι ευτύχημα, επομένως, που έχουμε το ημερολόγιό της στη διάθεσή μας. Το ημερολόγιο της Περπέτουας γράφτηκε στα ελληνικά και εκδόθηκε από ανώνυμο σύγχρονό της με μια σύντομη εισαγωγή για τις περιστάσεις που οδήγησαν την Περπέτουα και τους συντρόφους της στο μαρτύριο, περιγραφή των γεγονότων στην αρένα, όταν οι μάρτυρες αντιμετώπιζαν τα θηρία, και επίλογο με τα ηθικά διδάγματα της ιστορίας. Λίγα χρόνια μετά την έκδοση, το μαρτυρολόγιο μεταφράστηκε και κυκλοφόρησε στα λατινικά.⁶ Ως συντάκτης και εκδότης του μαρτυρολογίου προτάθηκε ο σύγχρονός της Τερτυλλιανός.⁷ Η άποψη αυτή χάνει, κατά τη γνώμη μου δικαίως, ολοένα και περισσότερους υποστηρικτές.⁸

Στην Ελλάδα κυκλοφόρησαν πρόσφατα δύο εκδόσεις του ημερολογίου της Περπέτουας, διαφορετικές ως προς τη μορφή και την ποιότητα. Η μια στις εκδόσεις Κατάρτι με επιμέλεια της καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Αθηνών Πολύμνιας Αθανασιάδη⁹ και η άλλη στους Σύγχρονους Ορίζοντες, του Θανάση Γεωργιάδη.¹⁰ Η Αθανασιάδη δίνει μονάχα το ημερολόγιο της Περπέτουας, αφαιρώντας τα σχόλια του σύγχρονου συντάκτη και εκδότη. Ο λόγος της Περ-

6. Η ιστορική έρευνα δεν έχει καταλήξει σε ομοφωνία σχετικά με τη γλώσσα στην οποία η Περπέτουα κατέγραψε τις σκέψεις της. Μια μερίδα προτιμά να την θεωρεί λατινόφωνη και την ελληνική εκδοχή του έργου της να έπεται (H. Musurillo, *The Acts of the Christian Martyrs*, Οξφόρδη και Νέα Υόρκη 1972, σ. xxvii, Brent D. Shaw, *ό.π.*, σ. 3, σημ. 2 και Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 44). Επίσης, δεν υπάρχει ομοφωνία αν στη Βόρεια Αφρική την ύστερη αρχαιότητα οι μορφωμένοι προτιμούσαν τα λατινικά (H. J. Rose, *Ιστορία λατινικής λογοτεχνίας*, τ. Β', μετ. Κ. Χ. Γρόλλιου, Αθήνα 1993, σ. 185) ή τα ελληνικά (*Το ημερολόγιο της αγίας Περπέτουας*, εισαγωγή και μετάφραση Πολύμνια Αθανασιάδη, Αθήνα 1999, σ. 19).

7. H. Musurillo, *ό.π.*, σ. lvi, J. W. C. Wand, *A History of the Early Church to A.D. 500*, Λονδίνο 1974, σ. 68 και Alwyn Pettersen, «Perpetua-Prisoner of Conscience», *Vigiliae Christianae* 41 (1987) 139.

8. Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 70. Ο Αυγουστίνος πάντως δεν γνώριζε το συντάκτη και εκδότη του ημερολογίου. Βλ. *Περί φύσεως ψυχών* 1, 10 (12).

9. *Το ημερολόγιο της αγίας Περπέτουας*, Αθήνα 1999.

10. *Μαρτύριον Περπέτουας καὶ τῶν σὺν αὐτῇ*, Αθήνα 2002.

πέτουας απογυμνώνεται, με αυτό τον τρόπο, από ανδρικές προσθήκες και φαντάζει ακόμη πιο δυνατός. Η Αθανασιάδη παρέχει κομψότατη μετάφραση του ημερολογίου, ιδιαίτερα χρήσιμη καθώς αποσαφηνίζονται όροι που η σημασία τους έχει μεταβληθεί ριζικά ύστερα από δεκαοχτώ αιώνες. Στην εισαγωγή του βιβλίου η Αθανασιάδη αναφέρεται με συντομία και ενάργεια σε ό,τι πιο σημαντικό και ενδιαφέρον έχει να μας μεταδώσει η ιστορία της Περπέτουας. Όσον αφορά την έκδοση του Γεωργιάδη, έχει αξία για τον αντίθετο ακριβώς λόγο, ότι παρέχει όλο το μαρτυρολόγιο, όπως κυκλοφορούσε αμέσως μετά το θάνατο της Περπέτουας και των συντρόφων της, επίσης με μετάφραση και σχόλια. Όμως, ο Γεωργιάδης επιτρέπει στις θρησκευτικές του πεποιθήσεις να επηρεάσουν την κρίση του, μεταφέροντας αυτούσια την προπαγάνδα των πρώτων χριστιανών πατέρων. Αναπαράγει στερεότυπα, όπως για παράδειγμα ότι οι χριστιανοί μάρτυρες των τριών πρώτων αιώνων ήταν «χιλιάδες έως μυριάδες»¹¹ ή ότι οι διώκτες αυτοκράτορες ήταν υπερόπτες και φρενοβλαβείς.¹²

Στη ρωμαϊκή εποχή ήταν αρκετά διαδεδομένη η αντίληψη ότι οι παραδοσιακοί θεοί των Ρωμαίων προσέφεραν στρατιωτικές νίκες, ευημερία και μεγαλείο στο ρωμαϊκό λαό. Ο ρωμαϊκός λαός, με τη σειρά του, τιμούσε τους θεούς ακολουθώντας ένα καθορισμένο τελετουργικό. Κάποια στιγμή εμφανίστηκε στο προσκήνιο μια προκλητική ομάδα, οι χριστιανοί. Περιφρονούσαν τους παραδοσιακούς θεούς, διακηρύσσοντας ότι αυτοί δεν υπάρχουν ή ότι είναι κακόβουλοι δαίμονες, και παραμελούσαν ή εμπόδιζαν την εκτέλεση των καθιερωμένων τελετουργικών πράξεων. Η επιλογή των χριστιανών έθετε σε κίνδυνο τη συμφωνία θεών-λαού με απρόβλεπτες, όπως φοβούνταν πολλοί, συνέπειες για την ασφάλεια της αυτοκρατορίας (*pax deorum, pax et ordo*). Από τον δεύτερο μεταχριστιανικό κιόλας αιώνα φυσικές καταστροφές άρχισαν να αποδίδονται στην οργή των θεών εξαιτίας της «αθεΐας» των χριστιανών¹³ και του «μίσους» τους για τον κόσμο.¹⁴

Η ρωμαϊκή θρησκεία ήταν περισσότερο ζήτημα συλλογικής σημασίας παρά προσωπικών πεποιθήσεων. Το 178 μ.Χ., ο εθνικός φιλόσοφος Κέλσος δεν μπορούσε να κατανοήσει πώς οι χριστιανοί ενώ ήταν Ρωμαίοι υπήκοοι και επωφελούνταν από τη συμφωνία, ήταν τόσο αγάριστοι και δεν απέδιδαν τις οφειλόμενες τιμές στους θεούς με θυσίες: «Είναι σαν να μένεις στο διαμέρισμα κάποιου και να μην πληρώνεις ενοίκιο».¹⁵ Εκατό περίπου χρόνια αργότερα, ο Πά-

11. 'Ο.π., σ. 16.

12. 'Ο.π., σ. 34.

13. Τερτυλλιανός, *Απολογία* 40.1-2, Κυπριανός, *Επιστολή* 75, 10 και *Προς Δημητρίαν* 2-3 και Αρνόβιος, *Προς γένη* 1.3.

14. Τάκιτος, *Χρονικά* 15, 44, 6.

15. *Αληθής Λόγος* 118.

τερνος, ανθύπατος της Αφρικής είπε στον επίσκοπο Κυπριανό κατά τη διάρκεια της πρώτης του δίκης: «Αυτοί που δεν ακολουθούν τη ρωμαϊκή θρησκεία, οφείλουν πάντως να αναγνωρίζουν και να ακολουθούν το τελετουργικό». ¹⁶ Οι τελετουργικές πράξεις αποτελούσαν ένδειξη σεβασμού στους θεούς και υποταγής στους πολιτικούς ηγέτες, τους οποίους προστάτευαν οι θεοί. Αυτή ήταν η παραδοσιακή ρωμαϊκή οπτική. ¹⁷ Οι χριστιανοί πρότειναν ένα νέο τρόπο θεώρησης των πραγμάτων. Δεν πίστευαν στους παραδοσιακούς θεούς, ούτε στην ικανότητά τους να προφυλάσσουν την αυτοκρατορία. Μέχρι τη στιγμή που άρχισαν να εκχριστιανίζονται οι αυτοκράτορες οι χριστιανοί ήθελαν διαχωρισμό θρησκείας και πολιτικής. Στην πλειονότητά τους αναγνώριζαν και υπάκουαν τους πολιτικούς ηγέτες αλλά δεν δέχονταν να τους υποδειξουν οι πολιτικοί ηγέτες τους θεούς στους οποίους θα έπρεπε να αποθέσουν τις ελπίδες τους για την παρούσα και μάλιστα τη μέλλουσα ζωή. Προτεραιότητα για αυτούς είχε η προσωπική συνείδηση και σωτηρία. Και ο θεός των χριστιανών απέκλειε όλους τους άλλους θεούς.

Οι χριστιανοί υπερασπίζονταν με τόση θέρμη τις πεποιθήσεις τους ώστε κάποιοι προτιμούσαν να πεθάνουν παρά να υποχωρήσουν. Αυτό παραξένευε τους εθνικούς και ενίοτε προκαλούσε το θαυμασμό τους και το ενδιαφέρον τους να μάθουν περισσότερα για το χριστιανισμό. ¹⁸ Τον πρώτο αιώνα ο Ιγνάτιος μεταστράφηκε στο χριστιανισμό παρακολουθώντας χριστιανούς να μαρτυρούν για τις ιδέες τους. ¹⁹ Ορισμένοι χριστιανοί μάρτυρες μάλιστα, εντυπωσίαζαν καθώς αντιμετώπιζαν με μεγαλύτερο θάρρος από τους επαγγελματίες μονομάχους, ²⁰ τους auctorati, ²¹ τα θηρία και τον επερχόμενο θάνατο. ²² Το αίμα των μαρτύρων

16. Βλ. ακόμη Διονύσιος στον Ευσέβιο, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, 4.26.5, Τερτυλλιανός, *Προς Σκάπουλαν* 4.1-4, Κυπριανός, *Επιστολή* 55, 2 και Robin Lane Fox, *Pagans and Christians in the Mediterranean World from the Second Century A.D. to the Conversion of Constantine*, Χάρμοντσγουόρθ 1986, σ. 425.

17. Κικέρων, *Φύσις θεών* 10.414, W. H. C. Friend, «The Failure of the Persecutions in the Roman Empire», *Past and Present* 16 (1959) 15, Hans A. Pohlsander, «The Religious Policy of Decius», *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.16.3 (1986) 1836.

18. Τερτυλλιανός, *Απολογία* 50.15. Υπήρχαν ασφαλώς και εθνικοί που δεν εντυπωσίαζονταν διόλου αλλά αντίθετα ενοχλούνταν από την προθυμία και επιδειξιμανία των χριστιανών απέναντι στο θάνατο, όπως ο αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος (βλ. *Τα εις εαυτών* 11, 3, 3).

19. *Β' Απολογία* 12. Τελικά έγινε επίσκοπος Αντιόχειας και μάρτυρας.

20. Βλ. Thomas Wiedemann, *Emperors and Gladiators*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2001 (1992) και Eckart Köhne, Cornelia Ewigleben, (επιμ.), *Gladiators and Caesars, The Power of Spectacle in Ancient Rome*, Λονδίνο 2000.

21. Donald G. Kyle, *Spectacles of Death in Ancient Rome*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2001 (1998) σ. 87.

22. Τερτυλλιανός, *Προς μάρτυρας* 1.

αποτελέσει, καθώς λεγόταν, τη σπορά της εκκλησίας: Semen est sanguis christianorum.²³

Οι χριστιανοί που επέλεξαν το μαρτύριο παρά τη συμμετοχή στις παραδοσιακές τελετές, έχαναν μεν την επίγεια ζωή τους, αλλά κέρδιζαν, όπως πίστευαν, την αιώνια.²⁴ Οι αμαρτίες τους παραγράφονταν²⁵ και οι ίδιοι εξασφάλιζαν θέση στον παράδεισο,²⁶ όπου θα δικάζαν τους εχθρούς τους.²⁷ Πιο άμεσα οφέλη ήταν η ικανότητά τους να κάνουν θαύματα (κυρίως να εξορκίζουν δαίμονες),²⁸ να μεταφέρουν στο Θεό τα αιτήματα των πιστών²⁹ και να συγχωρούν τις αμαρτίες. Ορισμένοι μάρτυρες παραχωρούσαν συγχωροχάρτια (libelli pacis) στους χριστιανούς που δεν είχαν το σθένος τους και που δέχτηκαν να θυσιάσουν. Ο Κυπριανός μας πληροφορεί ότι τέτοια χαρτιά δίνονταν χωρίς φειδώ.³⁰ Επί Δεκίου (249-251), οι χριστιανοί χρειάζονταν δύο πιστοποιητικά, ένα από τις αρχές ότι είχαν θυσιάσει ώστε να αποφύγουν το ενδεχόμενο να θανατωθούν και ένα από τους μάρτυρες ότι συγχωρείται αυτή τους η πράξη (και άλλα πιθανά ολισθήματα), ώστε να αποφύγουν το ενδεχόμενο να πάνε στην κόλαση.

Τα οφέλη που κέρδιζε ένας μάρτυρας στην παρούσα και μέλλουσα ζωή δεν ήταν διόλου ευκαταφρόνητα, ώστε πολλοί αναζήτησαν το μαρτύριο, ενώ θα μπορούσαν κάλλιστα να το αποφύγουν. Ο Τερτυλλιανός διασώζει μια αποκαλυπτική ιστορία. Τη δεκαετία του 150, καθώς ο ανθύπατος της Ασίας Άριος Αντωνίνος πραγματοποιούσε τη συνήθη περιοδεία του, ένα μεγάλο πλήθος χριστιανών εμφανίστηκε μπροστά του ζητώντας επίμονα να μαρτυρήσει. Ο έκπληκτος διοικητής έστειλε μερικούς για εκτέλεση και απομάκρυνε τους υπόλοιπους περιπαιχτικά: «Αν θέλετε να πεθάνετε, υπάρχουν σχοινιά και γκρεμνοί».³¹ Ο επίσκοπος Αντιοχείας Ιγνάτιος επιθυμούσε με τέτοιο πάθος να μαρτυρήσει και παρέιχε στις επιστολές του ανατριχιαστικές λεπτομέρειες από τα πιθανά βασανιστήριά του με τόση ευχαρίστηση,³² ώστε δίνει την εντύπωση δια-

23. Τερτυλλιανός, *Προς Σκάπουλαν* 50, 13.

24. *Μαρτύριον Πιονίου* 20.5 και 21.4, *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 14, *Μαρτύριον Ιουλίον* 3.4 και *Μαρτύριον Δασίου* 4.

25. Ερμάς, *Ποιμήν*, 9.28.6, Τερτυλλιανός, *Περί βαπτίσεως* 16 και *Απολογία* 19.2 και Ωριγένης, *Παρότρυνσις προς μαρτύριον* 30.

26. Τερτυλλιανός, *Περί φυγής* 55.4-5 ή όπως έγραψε ο Robin Lane Fox, *ό.π.*, σ. 457, το μαρτύριο ήταν «the visa to escape hell».

27. *Μαρτύριον Σατουρνίνου* 18.

28. Ιγνάτιος, *Προς Εφεσίους* 1, 1 και *Μαρτύριον Πολυκάρπου* 1, 1.

29. Αυγουστίνος, *Ομιλία* 285 και *Πολιτεία Θεού* 8, 27.

30. *Επιστολή* 20, 3.

31. *Προς Σκάπουλαν* 5.1.

32. *Προς Ρωμαίους* 5.2 και 5.3. Τις επιστολές του Ιγνατίου έχει εκδώσει ο William R. Schoedel, *Ignatius of Antioch. A Commentary on the Letters of Ignatius of Antioch*, Φιλαδέλφεια 1985.

ταραγμένης προσωπικότητας.³³ Ορισμένοι χριστιανοί επιδίωκαν να μαρτυρήσουν έχοντας ακόμη πιο ταπεινά κίνητρα, ματαιοδοξία,³⁴ αγάπη για φήμη και δόξα,³⁵ ή ακόμα και για να γλιτώσουν από χρέη, όπως ενδεχομένως ο Κάλλιστος, μετέπειτα επίσκοπος Ρώμης, ο οποίος αδυνατούσε να επιστρέψει τα χρήματα που είχε καταχραστεί και αναζήτησε διέξοδο στη λύση του μαρτυρίου.³⁶ Η ιστορική έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το εθελοντικό μαρτύριο δεν περιοριζόταν μόνο σε αιρετικούς ή σχισματικούς κύκλους³⁷ και στο ότι πολλοί χριστιανοί από αυτούς που έχασαν τη ζωή τους εξαιτίας των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, το έκαναν εκούσια.³⁸ Ο επίσκοπος Καισαρείας Ευσέβιος, στις αρχές του τέταρτου αιώνα, διέκρινε τους μάρτυρες σε τρεις κατηγορίες, τους εθελοντές, που παρουσιάστηκαν στις πολιτικές αρχές και απαίτησαν το μαρτύριο, αυτούς που είχαν προκλητική συμπεριφορά ενώ θα μπορούσαν να είναι πιο σεμνοί και αυτούς που αν δεν είχαν αναζητηθεί από τις αρχές, δεν θα έχαναν τη ζωή τους.³⁹

Η επιλογή του μαρτυρίου μπορεί να επέφερε μεγάλα οφέλη στην παρούσα (και ακόμη μεγαλύτερα στη μέλλουσα) ζωή, αλλά δεν ήταν εύκολη. Αφορούσε λιγοστούς μονάχα χριστιανούς. Στα τέλη της δεκαετίας του 240 ο Ωριγένης ήταν σε θέση να απαριθμήσει όλους τους μάρτυρες.⁴⁰ Οι χριστιανοί ακολουθούσαν την ευαγγελική ρήση *ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην*,⁴¹ χωρίς να θεωρούν τη στάση τους (ιδιαίτερα ἡ καθόλου) μεμπτή. Και όταν η μετακίνηση δεν βόλευε, οι χριστιανοί κατέφευγαν σε άλλα μέσα, δωροδοκούσαν τις αρχές να μην τους ενοχλήσουν ἢ να βεβαιώσουν ὅτι είχαν θυσιάσει, αγοράζαν ψευδή πιστοποιητικά ὅτι είχαν θυσιάσει,⁴² έστελναν εθνικούς φίλους ἢ συγγενείς ἢ τους δούλους τους να θυσιάσουν στη θέση τους, ἢ απλά θυσίαζαν και εξακολουθούσαν να πηγαίνουν στην εκκλησία, να λαμβά-

33. G. E. M. De Ste. Croix, «Why Were the Early Christians Persecuted?», *Past and Present* 26 (1963) 24.

34. Τερτυλλιανός, *Προς μάρτυρας* 5.

35. *Ό.π.* 3.

36. Αυγουστίνος, *Σύντομος Σύγκρισις με Δονατιστάς*, 3, 13.25 και Ιππόλυτος, *Έλεγχος* 9.12.7. Βλ. επίσης *Μαρτύριο Θεοδώρητου* 3: *audivi te esse fisci debitorem, et ideo mori desideras ne reddas quod debes*.

37. G. E. M. De Ste. Croix, *ό.π.*, σ. 21.

38. A. J. Droge and James D. Tabor, *A Noble Death: Suicide and Martyrdom among Christians and Jews in Antiquity*, Σαν Φραντζίσκο 1992, σ. 156.

39. G. E. M. De Ste. Croix, «Aspects of the "Great" Persecution», *The Harvard Theological Review* 47 (1954) 101.

40. *Κατά Κέλσον* 3.8.

41. *Κατά Ματθαίον* ι' 23.

42. Τέτοια πιστοποιητικά χορηγούσαν οι αρχές επί Δεκίου.

νουν τη θεία ευχαριστία και να θεωρούν εαυτούς χριστιανούς.⁴³ Η πλειονότητα των χριστιανών φαίνεται ότι ανήκε στην τελευταία κατηγορία.⁴⁴ Άλλοι πάλι άλλαζαν στάση αναλόγως με το πώς έκριναν τις περιστάσεις, όπως ο επίσκοπος Καρχηδόνας Κυπριανός που επί Δεκίου κρύφθηκε ενώ αργότερα επί Βαλεριανού παραδόθηκε και μαρτύρησε.⁴⁵ Ο επίσκοπος είχε χωρίσει τους χριστιανούς σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με τη στάση που υιοθέτησαν κατά την περίοδο των διωγμών, τους lapsi που είχαν θυσιάσει ή διέθεταν ψευδή πιστοποιητικά ότι είχαν θυσιάσει, τους confessores που αρνήθηκαν να θυσιάσουν και ομολόγησαν δημόσια ότι ήταν χριστιανοί αλλά δεν θανατώθηκαν από τις αρχές και τους stantes που δεν συμμετείχαν στις θυσίες και ούτε εξασφάλισαν πιστοποιητικά ότι θυσίασαν, διακινδυνεύοντας ανά πάσα στιγμή να συλληφθούν και να θανατωθούν.⁴⁶ Οι χριστιανοί πάντως δεν είχαν πολλές ευκαιρίες να μαρτυρήσουν, ακόμα και αν το ήθελαν, αφού οι διωγμοί ήταν λιγοστοί, σποραδικοί και μικρής χρονικής διάρκειας. Η ένταση και η συχνότητά τους έχει διογκωθεί συστηματικά από θεολόγους και ιστορικούς για προπαγανδιστικούς λόγους.⁴⁷ Ύστερα από αυτή την επισήμανση, μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα την προσφυγή των χριστιανών στον Άριο Αντωνίνο και την επιμονή που έδειξαν να μαρτυρήσουν. Ίσως να μην τους δινόταν άλλη ευκαιρία.

Η ιστορία της Περπέτουας διαδραματίστηκε το 203 μ.Χ. πιθανόν στην Καρχηδόνα. Η Καρχηδόνα ήταν η δεύτερη πιο πλούσια και κοσμοπολίτικη πόλη της εποχής μετά τη Ρώμη, η οποία διατήρησε την αίγλη της μέχρι την καταστροφή της από τους Βανδάλους το 439.⁴⁸ Η εκτέλεση της μάρτυρος έγινε πιθανόν στη μεγαλοπρεπή αρένα της πόλης, χωρητικότητας περίπου τριάντα πέντε χιλιάδων θεατών,⁴⁹ στην οποία συχνά φιλοξενούνταν αγώνες μονομάχων, θέαμα ιδιαίτερα προσφιλές στους ντόπιους. Η Καρχηδόνα είχε παράδοση στις αυτοκτονίες γυναικών που έδωσαν τη ζωή τους υπηρετώντας ένα ιδανικό. Σύμφωνα με τον τοπικό θρύλο η πόλη ιδρύθηκε το 800 π.Χ. με την αυτοκτονία

43. Κυπριανός, *Περί πεπτακώτων* 15.

44. Κυπριανός, *Επιστολή 11*, 1.

45. Στην *Επιστολή 20* εξηγεί τους λόγους που τον οδήγησαν στη φυγή. Βλ. επίσης το *Μαρτύριό* του στο H. Musurillo, *ό.π.*, 1972, σ. 168-175 και Robin Lane Fox, *ό.π.*, σ. 16.

46. G. E. M. De Ste. Croix, *ό.π.*, σ. 96.

47. Ευτυχώς υπάρχουν ψυχραιμες και αντικειμενικές ιστορικές αναλύσεις, όπως του W. H. C. Frend, «Martyrdom and Political Oppression», στο Philip F. Elser, (επιμ.), *The Early Christian World*, τ. Β', Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2000, σ. 815 και του Δημήτρη Ι. Κυρτάτα, «Το εθελοντικό μαρτύριο στον κόσμο των πρώτων χριστιανών», στο Ελένη Γραμματικοπούλου, (επιμ.), *Άθροισμα στα άκρα. Ο θάνατος ως επιλογή*, Αθήνα 2002, σ. 13-30.

48. J. W. C. Wand, *ό.π.*, σ. 79-82 και Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 155 και σ. 33 κ.ε.

49. Thomas Wiedeman, *ό.π.*, σ. 23.

της βασίλισσας Διδούς.⁵⁰ Στο τέλος των Καρχηδονιακών πολέμων, η σύζυγος του στρατιωτικού διοικητή Ασδρούβα σκότωσε τα παιδιά της και αυτοκτόνησε, νιώθοντας ταπεινωμένη από την απόφαση του συζύγου της να παραδοθεί στους εχθρούς.⁵¹ Εκείνη την εποχή, οι ντόπιοι θυσιάζαν καμιά φορά τα παιδιά τους στους θεούς για να εξασφαλίσουν την εκπλήρωση των επιθυμιών τους. Όταν η Ρώμη κατέλαβε την Καρχηδόνα απαγόρευσε τις ανθρωποθυσίες. Γνωρίζουμε όμως, ότι αυτές συνεχίστηκαν τουλάχιστον μέχρι τον τρίτο μεταχριστιανικό αιώνα.⁵² Και το χτίσιμο του υδραγωγείου συνδεόταν, σύμφωνα με το θρύλο, με αυτοκτονία γυναίκας: ένας Ρωμαίος στρατιώτης την είχε παράφορα ερωτευτεί, αυτή του δήλωσε ότι θα ενέδιδε στις πιέσεις του μονάχα μετά την ολοκλήρωση του έργου και όταν το υδραγωγείο ολοκληρώθηκε, η γυναίκα αυτοκτόνησε.⁵³ Τέλος, στα ρωμαϊκά μυθιστορήματα *Χρυσός Γάιδαρος*, του Απουλίου, και *Βαβυλωνιακά* του Ιάμβλιχου, που κυκλοφορούσαν τότε στην περιοχή, γυναίκες αυτοκτονούν ή εμφανίζονται πρόθυμες να το κάνουν, αν χρειάζονται.⁵⁴ Η Περπέτουα θα γνώριζε όλες αυτές τις ιστορίες και αποτελούσε μέρος και συνέχεια της παράδοσης γυναικείων αυτοκτονιών. Ο Τερτυλλιανός, που καταγόταν από την περιοχή, στο *Προς μάρτυρας*, έργο που έγραψε για να εμψυχώσει την Περπέτουα και τους συντρόφους της όταν βρίσκονταν στη φυλακή,⁵⁵ αναφέρθηκε σε ορισμένες ντόπιες γυναίκες που πρόθυμα αποχωρίστηκαν τη ζωή τους αλλά δεν περιορίστηκε μόνο σε γυναικεία παραδείγματα.⁵⁶ Επικαλέστηκε και άνδρες αυτόχειρες, έστω κι αν αυτοί δεν ήταν ντόπιοι. Οι Καρχηδόνιοι χριστιανοί μετέτρεψαν την ηρωική αυτοκτονία από κυρίως γυναικεία υπόθεση, σε ζήτημα που αφορούσε και τιμούσε και τα δύο φύλα. Η Καρχηδόνα συγκεντρώνει υψηλά ποσοστά χριστιανικών μαρτυρικών θανάτων.⁵⁷ Οι

50. Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 33-34.

51. Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 54.

52. S. Brown, *Late Carthaginian Child Sacrifice*, Σέφιλντ 1991, σ. 156.

53. Susan Raven, *Rome in Africa*, Νέα Υόρκη 1993, σ. 64.

54. Η Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 46-48, στην ιδιαίτερα χρήσιμη ανάλυσή της για το μαρτύριο της Περπέτουας παρομοιάζει την ιστορία της μάρτυρος με μυθιστόρημα της εποχής. Τα ρωμαϊκά μυθιστορήματα συνήθως αφηγούνται περιπέτειες νέων ανεξάρτητων και δυνατών γυναικών που υφίστανται άδικες κακουχίες, αλλά τελικά η τάξη αποκαθίσταται και θριαμβεύουν με τη βοήθεια των θεών. Βλ. επίσης το σπουδαίο βιβλίο του G. W. Bowersock, *Fiction as History. Nero to Julian*, Μπέρκλεϊ 1994.

55. Δεν είναι εντελώς βέβαιο ότι το *Προς μάρτυρας* γράφτηκε το 203, όπως υποστηρίζουν ο G. D. Schlegel, «The Ad Martyras of Tertullian and the Circumstances of its Composition», *Downside Review* 63 (1945) 127 και η Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 86. Υπάρχουν σοβαρά επιχειρήματα ότι γράφτηκε νωρίτερα, το 197 (C. Becker et al., *Tertullians Apologeticum: Werden und Leistung*, Μόναχο 1954, σ. 350-4 και T. D. Barnes, *ό.π.*, σ. 32-33 και 55).

56. Τερτυλλιανός, *Προς μάρτυρας* 3.

57. Όπως και η Μ. Ασία.

Σκιλλίτες μάρτυρες πέθαναν πιθανόν στην πόλη αυτή είκοσι περίπου χρόνια πριν από την Περπέτουα και τους συντρόφους της. Ακολούθησαν ο Πιόνιος, ο Φλαβιανός, ο Μοντανός και ο Λούκιος, ο Μαριανός και ο Ιάκωβος και ο Φήλιξ.

Το 146 μ.Χ., τριάντα πέντε περίπου χρόνια προτού γεννηθεί η Περπέτουα, γεννήθηκε ο αυτοκράτορας Σεπτίμιος Σεβήρος στη Λεπτίμαγνα, βορειοανατολικά της Καρχηδόνας. Η Περπέτουα μαρτύρησε στις 7 Μαρτίου 203, στον εορτασμό των γενεθλίων του γιου του Σεπτίμιου Σεβήρου, Γέτα.⁵⁸ Γιατί όμως καταδικάστηκε σε θάνατο; Ούτε η Περπέτουα, ούτε ο συντάκτης του μαρτυρολογίου μας παρέχουν αυτή την πληροφορία. Περιγράφουν μόνο την πεισματική άρνησή της να θυσιάσει και όχι τους λόγους για τους οποίους κλήθηκε να θυσιάσει. Ίσως το έδικτο που κυκλοφόρησε το 202 ο αυτοκράτορας Σεπτίμιος Σεβήρος, με το οποίο καταδίκαιζε τον προσηλυτισμό στον ιουδαϊσμό και το χριστιανισμό, να σχετιζόταν με την υπόθεση.⁵⁹ Η Περπέτουα μοιάζει να είχε ηγετικό ρόλο και στη φυλακή και στην αρένα.⁶⁰ Οι συγκαταόμενόι της και ο συντάκτης του μαρτυρολογίου την επέλεξαν ως πρωταγωνίστρια.⁶¹ Σ' αυτή δόθηκε το χάρισμα των προφητικών ονείρων. Ίσως, λοιπόν, να είχε ηγετικό ρόλο και στη χριστιανική κοινότητα πριν τη σύλληψή της και να προσπάθησε να προσελκύσει εθνικούς ή Ιουδαίους στη νέα πίστη. Τον δεύτερο και τον τρίτο μεταχριστιανικό αιώνα υπήρχε στην Καρχηδόνα μεγάλη και ακμαζούσα ιουδαϊκή κοινότητα.⁶²

Το ημερολόγιο της Περπέτουας ξεκινά με την απεγνωσμένη προσπάθεια του πατέρα της να την πείσει να αναθεωρήσει την απόφασή της και να δεχθεί να θυσιάσει ώστε να αφευθεί ελεύθερη και να λήξει η ταλαιπωρία τους. Ακολουθεί η βάπτισμα της Περπέτουας και των συντρόφων της, ο εγκλεισμός στη φυλακή και το αίτημά της να παραμείνει το μωρό της στη φυλακή. Στη συνέχεια, καταγράφεται το πρώτο της όνειρο ως κρατούμενης, η δεύτερη συγκινητική προσπάθεια του πατέρα (μη ήμᾶς πάντας ἐξολοθρεύσης, 5.4.) και η δίκη στην αγορά παρουσία όχλου, στην οποία η Περπέτουα εμμένει στην απόφασή

58. Η μνήμη της τιμάται από την καθολική εκκλησία στις 7 Μαρτίου και από την ορθόδοξη την 1η Φεβρουαρίου.

59. Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 6.1.1 και *Ιστορία Αυγούστων*, Σεβήρος 17.1. Από την άλλη, ο Σεπτίμιος Σεβήρος επέτρεπε ή ανεχόταν χριστιανούς στην αυλή του. Η παραμάνα και οι παιδαγωγοί του γιου του Καρακάλλα λέγεται ότι ήταν χριστιανοί. Βλ. Herbert Workman, *Persecutions in the Early Church*, Οξφόρδη 1980, σ. 95.

60. Ross Shepard Kraemer, *Her Share of the Blessings*, Οξφόρδη 1992, σ. 181-183.

61. Και ως εκ τούτου και οι σύγχρονοι ιστορικοί.

62. Το 70 μ.Χ. ο Τίτος έφερε Ιουδαίους να εγκατασταθούν στην Καρχηδόνα. Βλ. J. B. Rives, *Religion and Authority in Roman Carthage from Augustine to Constantine*, Οξφόρδη 1995, σ. 217.

της, δηλώνει οὐ θύω, ο πατέρας της ξυλοκοπείται, και αυτή καταδικάζεται με τους συντρόφους της σε θάνατο. Οι μέλλοντες μάρτυρες δέχονται την ετυμηγορία με χαρά (ἰλαροὶ καὶ φαιδροὶ τῷ προσώπῳ, 6.6), γυρνούν στη φυλακή και η Περπέτουα μέσω του διακόνου Πομπόνιου ζητάει το μωρό της από τον πατέρα της. Αυτός της το αρνείται. Ακολουθεί, δεύτερο όνειρο, μεταφορά σε άλλη φυλακή και τρίτο όνειρο. Ο προϊστάμενος της φυλακής στρατιώτης Πούδης εκδηλώνει τον ενθουσιασμό του για τους μάρτυρες, κατανοώντας τη μεγάλη τους δύναμη και τους επιτρέπει επισκεπτήρια χωρίς περιορισμούς. Ο πατέρας της καταβάλλει μια ύστατη προσπάθεια να την μεταπείσει. Το ημερολόγιο κλείνει με το τέταρτο όνειρο της Περπέτουας. Αμέσως μετά, και πριν από τα σχόλια του συντάκτη, δίνεται το όνειρο του Σατύρου, συγκαταόμενου της Περπέτουας, γραμμένο από τον ίδιο κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του στη φυλακή, με θέμα τον παράδεισο που προσδοκούσαν. Τις σκέψεις τους ενώ βρίσκονταν στη φυλακή και ανέμεναν το θάνατο κατέγραψαν επίσης ο απόστολος Παύλος και οι μάρτυρες Ιγνάτιος, Αλέξανδρος, Φλαβιανός, Μοντανός και Λούκιος, και Φιλέας. Ο Ιγνάτιος διέσωσε μια ενδιαφέρουσα πληροφορία, ότι έπρεπε να συμπεριφερθεί καλά στους στρατιώτες-φύλακες για να του επιτρέψουν τη συγγραφή. Προφανώς υπονοούσε ότι τους δωροδοκούσε.

Το μεγαλύτερο τμήμα του ημερολογίου της Περπέτουας καταλαμβάνουν τα τέσσερα όνειρα που είδε κατά τη διάρκεια της φυλάκισής της. Στο πρώτο όνειρο έφθασε στον παράδεισο ύστερα από επικίνδυνη ανάβαση σε σκάλα και αφού ποδοπάτησε ένα δράκο. Στο δεύτερο όνειρο είδε τον αδελφό της Δεινοκράτη, που είχε πεθάνει σε ηλικία επτά ετών από καρκίνο στο πρόσωπο, να υποφέρει. Στο επόμενο όνειρο τον είδε λυτρωμένο και ήρεμο. Στο τελευταίο όνειρο μεταμορφώθηκε σε άνδρα και μονομάχησε με το Διάβολο. Τα όνειρα της Περπέτουας έχουν αποτελέσει αντικείμενο αξιόλογων ιστορικών μελετών.⁶³ Αυτό που αξίζει να επισημανθεί εδώ είναι ότι από πολύ νωρίς, και ενώ η Περπέτουα βρισκόταν ακόμη εν ζωή, οι σύγχρονοί της θεώρησαν τα όνειρά της ιδιαίτερα σημαντικά καθώς τα αναγνώρισαν ως προφητικά. Και η ίδια και οι συγκαταόμενοί της είχαν συνείδηση της προφητικής αξίας των ονείρων της.⁶⁴ Σύμφωνα με τον σύγχρονό της Τερτυλλιανό, τα όνειρα προέρχονταν είτε από τον Θεό, είτε από τον Διάβολο, είτε από την ψυχή του ατόμου.⁶⁵ Τα όνειρα της Περπέτουας αποδόθηκαν στο Θεό.⁶⁶ Ο Θεός επικοινωνούσε με τους χρι-

63. Η Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, ερμήνευσε τα όνειρα της Περπέτουας όπως θα έκανε ένας ψυχολόγος της εποχής της Περπέτουας.

64. *Μαρτύριον Περπέτουας* 4.2.

65. *Περί ψυχής* 47. Βλ. το σημαντικό άρθρο για τα όνειρα του S. R. F. Price, «The Future of Dreams: From Freud to Artemidorus», *Past and Present* 113 (1986) 3-37.

66. Και άλλοι μάρτυρες όπως ο Μαρριανός και ο Ιάκωβος, ο Μοντανός και ο Λούκιος αξιώθηκαν προφητικά όνειρα στη φυλακή ενώ ανέμεναν το θάνατο.

στιανούς της κοινότητας της Περπέτουας και μετέφερε τη βούλησή του μέσω της μάρτυρος. Την εποχή εκείνη δεν ήταν καθόλου αυτονόητες και δεδομένες οι θεϊκές αποκαλύψεις. Δεν αναγνώριζαν όλοι οι χριστιανοί την δυνατότητα ύπαρξης του προφητικού λόγου και υπήρχε μεγάλη ένταση και διαμάχη ανάμεσα στους προφήτες και το ιερατείο.⁶⁷ Οι διαχειριστές του ημερολογίου της Περπέτουας διακήρυσσαν ότι ο προφητικός λόγος ήταν ακόμη εφικτός, τα όνειρα του ημερολογίου μετέφεραν θεϊκά μηνύματα⁶⁸ και διεκδικούσαν τον απαιτούμενο σεβασμό. Και ένα από τα μηνύματα που έλαμπαν δια της απουσίας τους από τα όνειρα των μαρτύρων ήταν ότι το χριστιανικό ιερατείο είχε την πρωτοκαθεδρία στη γη και μια καλή θέση εξασφαλισμένη στον παράδεισο. Στο όνειρο του Σατύρου οι ιερείς αναγνώρισαν τους μάρτυρες ως ανώτερους τους και έπεσαν στα πόδια τους,⁶⁹ η Περπέτουα συνομιλούσε μαζί τους ως ίση⁷⁰ και υπονοείται ότι οι ιερείς είχαν διχόνοιες μεταξύ τους⁷¹ και δυσκολεύονταν να επιβληθούν στο ποίμνιό τους.⁷² Οι ιερείς εμφανίζονταν σε βοηθητικούς ρόλους και στη ζωή των μαρτύρων. Για παράδειγμα, η Περπέτουα ανέθεσε στο διάκονο Πομπόνιο να της φέρει το παιδί της από τον πατέρα της.⁷³ Η επιδεικτική απουσία του ιερατείου από τον παράδεισο είχε παρατηρηθεί επίσης από πολύ νωρίς.⁷⁴ Η έλξη προς το μαρτύριο και η προβολή των μαρτύρων εις βάρος του ιερατείου οδήγησαν τους μελετητές να χαρακτηρίσουν τον κύκλο της Περπέτουας μοντανιστικό.⁷⁵ Ο Μοντανός έδρασε στη Φρυγία στα μέσα του δεύτερου αιώνα. Οι οπαδοί του δίδασκαν ότι το θείο παραμένει απτό, δέχονταν ως δυνατή την αποκάλυψη, ακόμα και από γυναίκες, προωθούσαν ριζικό ασκητισμό και παρέκαμπταν το ιερατείο.⁷⁶ Πρόσφατα, άρχισαν να αμφισβητούνται οι μοντανιστικές τάσεις του μαρτυρολογίου. Ο Tabbernee έδειξε ότι οι μοντανιστές δεν διέφεραν από τους άλλους χριστιανούς ως προς την επιδίωξη εθε-

67. Για την προσπάθεια του ιερατείου να εκθρονίσει τους προφήτες στη συνείδηση των πιστών και να διαχειρίζεται αποκλειστικά το χριστιανικό δόγμα βλ. το εμπνευσμένο βιβλίο του Δημήτρη Ι. Κυρτάτα, *Ιερείς και προφήτες. Η διαχείριση του δόγματος στον πρώιμο χριστιανισμό*, Αθήνα 2000.

68. Με αυτό το μήνυμα αρχίζει και τελειώνει το μαρτυρολόγιο.

69. *Μαρτύριον Περπέτουας* 13.2.

70. 'Ο.π. 13.4.

71. 'Ο.π. 13.5.

72. 'Ο.π. 13.6.

73. 'Ο.π. 6.7.

74. Τερτυλλιανός, *Περί ψυχής* 55.

75. J. W. C. Wand, *ό.π.*, σ. 68, Alwyn Petterson, *ό.π.*, σ. 146 και Philip Rouseau, *The Early Christian Centuries*, Λονδίνο κ.α. 2002, σ. 119 και 147.

76. Λουκιανός, *Αλέξανδρος ή ψευδόμαντις*, Ανώνυμος, *Μοντανός ο ψευδοπροφήτης*, εισαγωγή, επιμέλεια και σημειώσεις Δημήτρης Ι. Κυρτάτα, (υπό έκδοση).

λοντικού μαρτυρίου⁷⁷ και ο McGowan παρατήρησε ότι η έγνοια της Περπέτουας και των συγκρατούμενών της να εξασφαλίσουν καλύτερο και περισσότερο φαγητό, ποτό και ανέσεις δεν συμβιβάζονταν με τα αυστηρά διδάγματα του μοντανισμού.⁷⁸

Τα προφητικά όνειρα της Περπέτουας ήταν χρήσιμα και για την ίδια καθώς της αποκάλυψαν ότι θα μαρτυρούσε. Πράγματι η Περπέτουα καταδικάστηκε σε θάνατο στα θηρία. Η ποινή ήταν εξαιρετικά αυστηρή και σπάνια επιβαλλόταν σε Ρωμαίους πολίτες.⁷⁹ Εκδόθηκε ύστερα από δίκη και παραμονή στη φυλακή ώστε η Περπέτουα και οι συγκρατούμενοί της να αναθεωρήσουν, να δεχτούν να θυσιάσουν και να λήξει το ζήτημα. Ο Τραϊανός (98-117) πρώτος εφάρμοσε και ο Αδριανός (117-138) επικύρωσε την πρακτική οι χριστιανοί να προσέρχονται σε δίκη μόνο ύστερα από επώνυμες καταγγελίες.⁸⁰ Οι συντάκτες των μαρτυρολογίων δεν διέσωζαν το όνομα του ενάγοντος των χριστιανών, προφανώς επειδή δεν επιδίωκαν να στραφούν εναντίον συγκεκριμένων προσώπων και οικογενειών, ούτε να παρουσιάσουν την αντιπαράθεση ως προσωπική υπόθεση, αλλά αντίθετα ως κάτι που αφορούσε όλους τους χριστιανούς και όλους τους εθνικούς. Ορισμένα μαρτυρολόγια βασίζονταν στα πρακτικά των δικών.⁸¹ Τα περισσότερα πάντως βασίζονταν σε προγενέστερα μαρτυρολόγια ή στη φαντασία του συντάκτη.⁸²

Οι δίκες ανήκαν στην αρμοδιότητα των διοικητών των επαρχιών.⁸³ Στην

77. William Tabbernee, «Early Montanism and Voluntary Martyrdom», *Colloquium* 17 (1985) 33-44.

78. Andrew McGowan, «Discipline and Diet: Feeding the Martyrs in Roman Carthage», *The Harvard Theological Review* 96/4 (2003) 455-476, εκπληκτικό άρθρο σχετικά με τη θερμή συζήτηση για τη στάση που όφειλαν να κρατήσουν οι χριστιανοί απέναντι στους φυλακισμένους μέλλοντες μάρτυρες. Όφειλαν να τους τρέφουν πλουσιοπάροχα ή όχι; Ο Τερτυλλιανός για παράδειγμα στο *Περί νηστείας* εξέφρασε την αγωνία του μήπως κακομάθουν οι μάρτυρες από την υπερβολική περιποίηση, ενώ στο *Προς μάρτυρας* ήταν πιο επιεικής. Βλ. επίσης Andrew McGowan, *Ascetic Eucharists: Food and Drink in Early Christian Ritual Meals*, Οξφόρδη 1999, σ. 60-86.

79. Οι Ρωμαίοι πολίτες αποκεφαλίζονταν. Βλ. H. Musurillo, *ό.π.*, σ. xxxi και William R. Schoedel, *ό.π.*, σ. 179.

80. E. J. Bickerman, «Trajan, Hadrian and the Christians», *Rivista di filologia e di istruzione classica*, 96/3 (1968) 290-315.

81. V. Saxer, «Cult of Martyrs, Saints and Relics», στο Angelo Di Berardino (επιμ.), *Encyclopedia of the Early Church*, Κέμπριτζ 1992, σ. 532-533.

82. Edmond Le Blant, *Les Acts des martyrs: Supplement aux Acta sincera de Rom Ruinart*, Παρίσι 1882, F. Grossi-Gondi, *Principi e problemi di critica agiografica*, Ρώμη 1919, H. Delehaye, *Les Passions des martyrs et les genres litteraires*, Βρυξέλλες 1921 και Gary A. Bisbee, *Pre-Decian Acts of Martyrs and Commentarii*, Φιλαδέλφεια 1988.

83. Fergus Millar, «The Emperor, the Senate and the Provinces», *The Journal of Roman Studies* 56 (1966) 156-166.

περίπτωση που οι κατηγορούμενοι χριστιανοί δεν διέμεναν σε πρωτεύουσα επαρχία, όπου διέμεναν οι διοικητές, εμφανίζονταν μπροστά στο δημοτικό συμβούλιο το οποίο ετοίμαζε την υπόθεση (cognitio pro tribunali) ελέγχοντας την ταυτότητα του κατηγορουμένου και τη χριστιανική του ιδιότητα. Το συμβούλιο κρατούσε πρακτικά (acta) και ετοίμαζε ένα φάκελο (elogium) τα οποία τελικά έστειλε στο διοικητή μαζί με τους κατηγορουμένους ή αντίθετα περίμεναν την περιοδεία του διοικητή και την άφιξή του στην περιοχή τους. Τα πρακτικά διαβάζονταν στο διοικητή, οι κατηγορούμενοι επιβεβαίωναν, αρνούνταν ή απέσυραν την αρχική τους κατάθεση. Ακολουθούσε η ετυμηγορία. Η κοινωνική θέση των κατηγορουμένων καθόριζε σε μεγάλο βαθμό την ετυμηγορία.⁸⁴ Οι συνθήκες της δίκης ποίκιλλαν. Άλλοτε ο διοικητής προέδρευε κεκλεισμένων των θυρών (in secretario), άλλοτε δημόσια (pro tribunali). Αυτό που παρέμενε πάντως σταθερό ήταν το ότι η εξέταση περιελάμβανε άφθονα βασανιστήρια (quaestio per tormenta).⁸⁵

Η Περπέτουα και οι σύντροφοί της περίμεναν τη δίκη τους και την εκτέλεση της ποινής τους στη φυλακή της Καρχηδόνας.⁸⁶ Η φυλακή της Καρχηδόνας, όπως όλες οι ρωμαϊκές φυλακές, ήταν ένα φρικτό μέρος, στενό, αποπνικτικό, σκοτεινό και βρώμικο.⁸⁷ Ο εγκλεισμός σε φυλακή δεν αποτέλεσε ποτέ για τους Ρωμαίους ποινή. Προτιμούσαν να εκτελούν τους κατάδικους, να τους καθιστούν δούλους, να τους στέλνουν εξορία ή σε ορυχεία. Οι φυλακές, σε αντίθεση με την σημερινή εποχή, ήταν αποκλειστικά τόποι παροδικής κράτησης πριν τη δίκη και μετά, πριν την εκτέλεση της ποινής.⁸⁸ Επιτρεπόταν η ελεύθερη πρόσβαση, αρκεί οι φύλακες να λάμβαναν ένα ποσό. Οι χριστιανοί συμπαραστάθηκαν σε μεγάλο βαθμό στους ομόθρησκους έγκλειστους μέλλοντες μάρτυρες.⁸⁹ Είτε με ιδιωτική πρωτοβουλία, είτε ύστερα από παρότρυνση της ενορίας τους,⁹⁰ επισκέπτονταν τους μάρτυρες τόσο τακτικά, που ακόμα και ο Τερ-

84. Peter Garnsey, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Οξφόρδη 1970.

85. Maureen A. Tilley, «The Passion of Saints Perpetua and Felicity», στο Richard Valantasis (επιμ.), *Religions of Late Antiquity*, Πρίνστον και Οξφόρδη 2000, σ. 387.

86. Για τη φυλακή της Καρχηδόνας βλ. T. D. Barnes, *ό.π.*, σ. 72 και Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 85-86.

87. Τερτυλιανός, *Προς μάρτυρα* 2. Βλ. επίσης Michel Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, μετ. Alan Sheridan, Λονδίνο 21991.

88. Ουλπιανός, *Κώδικες* 48.19.8.9, Jens-Uwe Krause, *Gefängnisse im Römischen Reich*, Στουτγάρδη 1996, σ. 1 και Donald G. Kyle, *ό.π.*, σ. 218. Υπήρχε επίσης η δυνατότητα να μην μεταφερθούν οι κατηγορούμενοι σε φυλακή αλλά να τεθούν σε κατ' οίκον περιορισμό (libera custodia).

89. Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία* 9, 8.13-14.

90. Για το ρόλο που ενστερνίστηκε η χριστιανική εκκλησία ως οικογένεια βλ. Karl

τυλλιανός θεωρούσε εύλογες τις ενδεχόμενες ενστάσεις ενός εθνικού συζύγου στις επισκέψεις της συζύγου του στη φυλακή,⁹¹ τους εμπύχωναν και τους στήριζαν ηθικά και υλικά. Τους υπενθύμιζαν ότι ο κόσμος είναι η πραγματική φυλακή, στη φυλακή είναι πλέον ελεύθεροι από εθνικές επαφές, ανηθικότητες και διωγμούς και σε αναμονή σπουδαίων ανταμοιβών στον παράδεισο. («Η φυλακή είναι για τους μάρτυρες όπως η έρημος για τους προφήτες».)⁹² Τελικά τα θετικά υπερπερούσαν των βασανιστηρίων και των δύσκολων συνθηκών του εγκλεισμού.⁹³ Τους πήγαιναν φαγητό.⁹⁴ (Οι αρχές έδιναν στους φυλακισμένους φαγητό, συχνά όμως λίγο και αμφίβολης ποιότητας, ειδικά για κάποιον που ανήκε σε ανώτερη τάξη και ήταν συνηθισμένος διαφορετικά.) Τους έδιναν χρήματα.⁹⁵ (Είναι άξιο απορίας σε τι άραγε να χρησιμοποιούν τα χρήματα σε έναν μελλοθάνατο.)⁹⁶ Τους φιλούσαν και τους έπλεναν τα πόδια.⁹⁷ Οι χριστιανοί «κακομάθαιναν» τους μάρτυρες.⁹⁸ Ο Τερτυλλιανός διασώζει ένα ακραίο περιστατικό. Οι χριστιανοί έδωσαν άφθονο κρασί σε κάποιον φυλακισμένο μάρτυρα με αποτέλεσμα αυτός να μεθύσει και να μην είναι σε θέση να μαρτυρήσει ομολογώντας την πίστη του και την άρνησή του να θυσιάσει. Ο ίδιος μάρτυρας έβγαινε συχνά από τη φυλακή και απολάμβανε τα λουτρά της πόλης και άλλες χαρές της ζωής.⁹⁹ Φυσικά υπήρχαν και πιο σεμνοί μελλοθάνατοι που προωθούσαν ένα ιδανικότερο μοντέλο ζωής, που καλωσόρισαν την φυλάκισή τους ως ευκαιρία προς φιλολογεῖν,¹⁰⁰ που προσεύχονταν,¹⁰¹ αντέγραφαν βιβλία,¹⁰² και κήρυσσαν το ορθό δόγμα. Η Περπέτουα και οι σύντροφοί της πέρασαν τον

Olav Sandnes, *A New Family, Conversion and Ecclesiology in the Early Church with Cross-Cultural Comparisons*, Βέρνη 1994, σ. 165-170 και Joseph H. Hellerman, *The Ancient Church as Family*, Μινεάπολη 2001, σ. 168-182.

91. Προς σύζυγον 2.4.

92. Προς μάρτυρας 2.

93. Ό.π. 2 και 3. Ο Rodney Stark, *The Rise of Christianity*, Πρίνστον 1996, σ. 188, χαρακτήρισε την ιδιότητα μέλους στη χριστιανική θρησκεία ως «bargain», καθώς οι απολαβές θεωρούνταν πολύ πιο σημαντικές από τις στερήσεις.

94. Για τη σχέση των χριστιανών με το φαγητό βλ. το άρθρο του David Lambert, «Fasting as a Penitential Rite: a Biblical Phenomenon?», *The Harvard Theological Review* 96/4 (2003) 477-512.

95. Προς μάρτυρας 1.

96. Ίσως να δωροδοκούσαν τους στρατιώτες-φύλακες για να τους εξασφαλίσουν ανέσεις.

97. Προς μάρτυρας 2.4.

98. Πλήθη χριστιανών συνέρεαν από τα χαράματα στο φυλακισμένο Περεγκρίνο στη Συρία φέρνοντας μαζί τους εκλεκτά φαγητά και ιερά βιβλία, ενώ το ιερατείο περνούσε όλη τη νύχτα μαζί του στη φυλακή (Λουκιανός, *Περεγκρίνος* 12). Δεν τον άφησαν μόνο του ποτέ.

99. *Περί νηστείας* 12.3-4.

100. *Μαρτύριον Πιονίου* 11.7.

101. Ό.π.

102. Κυπριανός, *Επιστολή* 31, 4-5.

καιρό τους στη φυλακή βλέποντας όνειρα και προσπαθώντας να βελτιώσουν τις συνθήκες κράτησης.

Μέρος των εκδηλώσεων που διοργανώθηκαν στην Καρχηδόνα για τον εορτασμό των γενεθλίων του γιου του αυτοκράτορα Σεπτίμιου Σεβήρου, Γέτα, ήταν και η μάχη καταδίκων με θηρία. Έτσι, η Περπέτουα και οι σύντροφοί της μεταφέρθηκαν από τη φυλακή στην αρένα. Χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν τα θηρία επανειλημμένα καθώς αυτά δεν έδειχναν την απαιτούμενη προθυμία να τους επιτεθούν και να τους κατασπαράξουν. Κάθε φορά οι χριστιανοί έδειχναν αξιοθαύμαστο θάρρος. Τελικά, η Περπέτουα αποκεφαλίστηκε, και μάλιστα η ίδια οδήγησε το χέρι του αδέξιου εκτελεστή. Το κοινό ήταν συνηθισμένο να παρακολουθεί στις ρωμαϊκές αρένες εκτελέσεις εγκληματιών, αιρετικών, αιχμαλώτων πολέμου και αγώνες μονομάχων. Οι εκτελέσεις ειδικώς χριστιανών ήταν λιγότερες.¹⁰³ Η βία ήταν συνηθισμένο φαινόμενο και αναπόσπαστο τμήμα της ρωμαϊκής ζωής.¹⁰⁴ Οι διοργανωτές των θεαμάτων στις αρένες προσπαθούσαν να εντυπωσιάσουν το φιλοθεάμον κοινό εφευρίσκοντας νέα πρωτότυπα τεχνάσματα. Οι διοργανωτές της εκτέλεσης της Περπέτουας και της Φηλικητάτης σκέφτηκαν να τις παρουσιάσουν γυμνές.¹⁰⁵ Δεν πέτυχαν όμως την αναμενόμενη ανταπόκριση, το κοινό το έκρινε άπρεπο και έτσι υποχρεώθηκαν να τις παρουσιάσουν ενδεδυμένες. Αρχικά είχαν σκεφτεί να ντύσουν τις γυναίκες ιέρειες της Δήμητρας και τους άνδρες ιερείς του Κρόνου,¹⁰⁶ αλλά και αυτή τη φορά απέτυχαν καθώς προσέκρουσαν στις αντιρρήσεις της Περπέτουας.

Η Περπέτουα εμφανίζεται στο μαρτυρολόγιο ως η πρωταγωνίστρια της ιστορίας, όμως δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι και άλλα πρόσωπα μαρτύρησαν ή συνδέονταν μαζί της. Όλα τα πρόσωπα μεταφέρουν ένα πολύτιμο μήνυμα. Ως δεύτερη πρωταγωνίστρια παρουσιάζεται η Φηλικητάτη, δούλη του οίκου της Περπέτουας. Συνελήφθη με την Περπέτουα ενώ ήταν οκτώ μηνών έγκυος. Γέννησε στη φυλακή ένα κορίτσι που τελικά ανέλαβε να μεγαλώσει μια άλλη χριστιανή. Μαζί με την Περπέτουα και τη Φηλικητάτη συνελήφθησαν επίσης οι κατηγορούμενοι Σατουρνίνος και Σεκούνδουλος και ο δούλος του οίκου της Περπέτουας Ρεουκάτος. Ο χριστιανισμός καταργούσε τις κοινωνικές τάξεις. Ο καθένας μπορούσε να μαρτυρήσει και να απολαύσει τις αμοιβές που συνεπαγόταν το μαρτύριο. Μαζί τους μαρτύρησε και ο Σάτυρος, ο οποίος, παρότι διάκονος, δεν εμφανίζεται να κάνει κάτι αξιοθαύμαστο. Στα όνειρα της Περπέτουας εμφανίζεται ο Δεινοκράτης, μικρότερος αδελφός της. Τα βασανιστήρια που υπέστη η Περπέτουα του επέτρεψαν να μεταφερθεί στον παράδεισο. Τέ-

103. Donald G. Kyle, *ό.π.*, σ. 78 και 243.

104. *Ό.π.*, σ. 5.

105. *Μαρτύριον Περπέτουας* 20.1.

106. *Ό.π.* 18.4 και 18.5.

λος, μια σειρά μαρτύρων και ιερέων εμφανίζονται στα όνειρα του Σατύρου και της Περπέτουας. Για το ρόλο που διαδραματίζουν και τα μηνύματα που μεταφέρουν έχει ήδη γίνει λόγος. Τα πρόσωπα που εμφανίζονται στο μαρτυρολόγιο και ζουν μετά το θάνατο της μάρτυρος, είναι ο πατέρας της και ο διοικητής Χιλαριάνος. Ο πατέρας της Περπέτουας είναι τραγικό πρόσωπο, εκλιπαρούσε, όπως είδαμε, επανειλημμένα και εναγωνίως την κόρη του να θυσιάσει. Είναι το μόνο πρόσωπο από την οικογένειά της του οποίου καταγράφονται στο ημερολόγιο και στα σχόλια του εκδότη οι προσπάθειες να την μεταπείσουν. Οι σχέσεις της Περπέτουας με τον πατέρα της ήταν στενότερες. Η ίδια πίστευε ότι μόνο αυτός, από όλο της το περιβάλλον, θα λυπόταν πραγματικά για το χαμό της. Οι προσπάθειές του αποδείχθηκαν μάταιες. Η Περπέτουα δεν τον υπάκουσε ως όφειλε μια Ρωμαία κόρη. Οι χριστιανοί προσπαθούσαν να εξουδετερώσουν την πατρική εξουσία σύμφωνα με ορισμένους εθνικούς.¹⁰⁷ Ο διοικητής Πούμπλιος Αίλιος Χιλαριάνος καταδίκασε την Περπέτουα και τους συντρόφους της σε θάνατο, αφού όμως πρώτα κατέβαλε φιλότιμες προσπάθειες να την μεταπείσει.¹⁰⁸ Ήταν γνήσιος υποστηρικτής της παραδοσιακής ρωμαϊκής οπτικής ότι οι θεοί προστατεύουν την αυτοκρατορία.¹⁰⁹ Είχε μάλιστα χτίσει και βωμό στην ισπανική Αστουρία ζητώντας από τους θεούς την ευημερία του αυτοκράτορα.¹¹⁰ Στα χρόνια που ακολούθησαν του μαρτυρίου της Περπέτουας έγινε συγκλητικός.¹¹¹ Το πρόσωπο που λείπει από το ημερολόγιο της Περπέτουας και τα σχόλια είναι ο σύζυγός της. Έχει προταθεί ότι ο σύζυγος εμφανιζόταν και στη φυλακή και στα γραπτά αλλά αφαιρέθηκε με σκοπό να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να σκανδαλιστούν οι αναγνώστες-ακροατές από την παρουσία ενός άνδρα και την υποψία σεξουαλικών επαφών με την αγία.¹¹² Έχει ακόμη διατυπωθεί η άποψη ότι ο σύζυγος δεν ενέκρινε την πίστη της Περπέτουας και τις ενέργειές της και είχε απομακρυνθεί¹¹³ ή απλά απουσίαζε εκείνη την περίοδο από την πόλη.¹¹⁴ Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο μαρτυρολόγιο δίνεται μεγάλη σημασία στη χριστιανική κοινότητα. Αυτή παρουσιά-

107. Ωριγένης, *Κατά Κέλσου* 3.55.

108. Το ίδιο έκαναν και οι αρχές στην περίπτωση του Πολύκαρπου και του Φιλέα.

109. James Rives, «The Piety of a Persecutor», *The Journal of Early Christian Studies* 4.1 (1996) 1-26.

110. Alwyn Petterson, *ό.π.*, σ. 150, σημ. 21.

111. Joyce E. Salisbury, *ό.π.*, σ. 152.

112. Peter Dronke, *Women Writers of the Middle Ages. A Critical Study of Texts from Perpetua to Marguerite Porete*, Κέμπριτζ 1984, σ. 282-283.

113. Brent D. Shaw, *ό.π.*, σ. 25.

114. M. A. Tilley, «One Woman's Body Repression and Expression in the Passio Perpetuae», στο P. C. Phan (επιμ.), *Ethnicity, Nationality and Religious Experience*, Νέα Υόρκη 1991, σ. 62.

ζεται να αποτελεί πλέον τη νέα οικογένεια της Περπέτουας.¹¹⁵

Έναν αιώνα μετά το περιστατικό ο Αυγουστίνος, επίσκοπος Ιπώνος και δύο αιώνες μετά, ο Κουντβουλντέο, επίσκοπος Καρχηδόνας, ενοχλήθηκαν από την προβολή της Περπέτουας και της Φηλικητάτης εις βάρος των αντρών συντρόφων τους των οποίων η δράση περνά σχεδόν απαρατήρητη. Εμφανίζονται μονάχα να απειλούν τις αρχές και το πλήθος ότι θα τιμωρηθούν από το Θεό.¹¹⁶ Οι επίσκοποι έγραψαν ομιλίες για το μαρτύριο παρουσιάζοντας την Περπέτουα λιγότερο ελκυστική και άρα λιγότερο απειλητική και τους άνδρες περισσότερο ηρωικούς και αξιοπρόσεκτους.¹¹⁷

Η Περπέτουα, όπως όλοι άλλωστε οι μάρτυρες, χρησιμοποιήθηκαν ευρέως στη χριστιανική προπαγάνδα. Οι διωγμοί και τα θύματά τους ενίσχυσαν ποικιλοτρόπως τη χριστιανική προπαγάνδα. Οι διωγμοί και τα θύματά τους ενίσχυσαν ποικιλοτρόπως τη χριστιανική θρησκεία. Δημιούργησαν όμως ταυτόχρονα και κρίση στην εκκλησία για την εικόνα της. Κατά τη διάρκεια των διωγμών οι πιστοί ήταν γενικά ενωμένοι,¹¹⁸ αμέσως όμως μετά ξέσπασε σφοδρή διαμάχη και προκλήθηκαν σχίσματα για το πώς έπρεπε να αντιμετωπιστούν τα πιο αδύναμα μέλη που υπέκυψαν, άλλοτε πρόθυμα και άλλοτε διστακτικά, στις πιέσεις και θυσιάσαν (και παρέδωσαν Γραφές, οι λεγόμενοι *traditores*). Η εκκλησία θα ήταν μια περιορισμένη κοινότητα αγίων ή μια ευρύτερη κοινότητα που θα περιελάμβανε και αμαρτωλούς, που όμως θα αναγνώριζαν την αξία των αγίων, θα τους λάτρευαν και θα τους τιμούσαν δεόντως; Οι Δονατιστές τέθηκαν υπέρ της πρώτης επιλογής.¹¹⁹ Ο Πέτρος, επίσκοπος Αλεξάνδρειας στον ενδέκατο κανόνα που συντάξε στις αρχές του τέταρτου αιώνα, συγχωρούσε τους χριστιανούς που είχαν θυσιάσει ή που είχαν στείλει εθνικούς ή δούλους να θυσιάσουν ή είχαν δώσει χρήματα για να αποφύγουν να θυσιάσουν. Τελικά, επικράτησε η άποψη του Πέτρου ως ορθόδοξη, αλλά η σύγκρουση μεταξύ των χριστιανικών παρατάξεων δεν σταμάτησε εύκολα.

115. Βλ. παραπομπή 92.

116. *Μαρτύριον Περπέτουας* 8.8.

117. W. H. Shewring, *The Passion of S.S. Perpetua and Felicity*, Λονδίνο 1931, σ. 45-59, R. Braun, *Opera Quodvultdeo Carthaginiensi Episcopo Tributa*, Turnhout 1976. Η πρώτη προσπάθεια υποβιβασμού της Περπέτουας έγινε τον τέταρτο αιώνα με την κυκλοφορία της ιστορίας σε μορφή πρακτικών δίκες από ανώνυμο συγγραφέα. Η Περπέτουα έχει χάσει τον πρωταγωνιστικό της ρόλο και δεν νιώθει καθόλου οίκτο για τον πατέρα και το μωρό της, βλ. C. I. M. I. Van Beek, *Passio Sanctorum Perpetuae et Felicitatis*, τ. Β', *Textum Graecum et Latinum ad fidem codicum MSS*, Nijmegen 1936 και 1956, σ. 58-73.

118. Erwin R. Goodenough, *The Church in the Roman Empire*, Νέα Υόρκη, σ. 36.

119. W. H. C. Frend, *The Donatist Church: a Movement of Protest in Roman North Africa*, Οξφόρδη 1985.

S U M M A R Y

Despina Iosif, «*Christianos ad Leonem*». *The Case of Perpetua*

Two Greek editions of the diary of Perpetua have recently appeared, one by Polymnia Athanassiadi and the other by Thanassis Georgiadis, both bound to attract attention. Perpetua lived at Thuburbo Minus, west of Carthage in North Africa. She was an upperclass, well-educated Roman citizen, twenty-two years of age, newly married and mother of a baby boy, who converted to Christianity and chose martyrdom instead of sacrificing to the traditional gods of the Roman Empire. Her decision was interpreted as an insult to the gods and the emperors, and a direct challenge to the established order and resulted in her being sentenced to death to the beasts of the arena in Carthage in 203 CE.

It was a well-established Roman belief that the traditional gods offered military victories, stability, prosperity and grandeur to the Roman people. In return and to secure the continuation of this benevolence, the Roman people carried certain strictly defined rites in honour of their gods. Pagan religion was less a matter of personal devotion than of national significance. The Christians despised the traditional gods, declaring that they did not exist or that they were malevolent demons and neglected or obstructed the traditional religious rites. This conduct disrupted the agreement the Romans had made with their gods and made the empire vulnerable. From the second century on, natural disasters were being attributed to the wrath of gods as a result of the Christian atheism and the hatred Christians allegedly had for the world.

It is extremely fortunate that Perpetua's diary, which she kept while in prison awaiting her death, has survived. It is a bold, vivid and honest account of her prison life, her dreams and the hopeless efforts of her father to persuade her to conform and sacrifice. The fact that the text praised prophesy and placed martyrs above the established church hierarchy led scholars to believe that it was a Montanist product. Fourth and fifth century bishops felt uncomfortable with Perpetua's diary and surrounded it with homiletic commentaries. Instead of letting the text speak directly to the community of the faithful, they guided the understanding of words, subtly changing its messages, and controlled its dissemination. They made Perpetua less appealing as a role model and less threatening to the social order. The impression and fascination her diary exerted, however, remain unchanged.